

# Enver Paşa (1882-1922)



**Enver Paşa**

Asıl adı İsmail Enver olan ve İstanbul Divan yolunda doğan Enver Paşa, Manastırlı Surre Emimi Ahmet Bey ile Ayşe Hanım'ın oğludur. Kendisinin Almanca olarak kaleme aldığı otobiyografisinde, 1299 yılının Muharrem ayında, Çarşamba günü saat 12'de (6 Aralık 1882), İstanbul'da eski lisan mektebinin karşısında Divanyolu'ndaki evlerinde doğduğunu belirtmiştir. Mekteb-i Harbiyye-i Şahaneyi okurken II. Abdülhamit (1876-1909) aleyhtarı propagandaların etkisinde kaldı. Erkan-ı Harb eğitimi sırasında bir defa Yıldız Sarayı'na götürülerek sorgulandıysa da hüküm giymedi. Meşrutiyetin 1908'de ilan edilmesi mücadelesinde Enver Bey, hep en önde yer aldı. Manastır dolaylarında dağa çıkarak II. Abdülhamit'e isyan bayrağını açan en kıdemli subay oldu. Bu siyasî ve askerî mücadelelerinden dolayı meşrutiyet İstanbul'da ilan edildiğinde "*kahraman-ı hürriyet*" unvanıyla ön plana çıktı ve bu tarihten itibaren Osmanlı **İttihat ve Terakki Cemiyeti**nin askerî kanadının önde gelen isimlerinden biri oldu.

Enver Bey, 5 Mart 1909'da Osmanlı Devleti'nin Berlin Askerî Ataşesi olarak görevlendirildi ve çeşitli aralıklarla iki yıla aşkın bu görevde kaldı. Almanya'nın sosyal yapısındaki disiplinine hayranlığı ve kara ordusunun yenilmezliğine olan inancı, onun Berlin'deki bu askerî ataşeliği sırasında oluştu.

İtalyanların Trablusgarp'a saldırmaları üzerine yurda döndü ve 3 Eylül 1911 tarihinde Selanik'te yapılan İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumi toplantısında İtalyanlara karşı bir gerilla savaşı yürütülmesi fikrini savundu ve bu görüşünü diğer Cemiyet üyelerine de kabul ettirdi. Padişah ve hükümet yetkilileri ile görüştüktan sonra İskenderiye'ye gitmek üzere 10 Ekim 1911'de İstanbul'dan ayrılan Enver Bey, Mısır, Bingazi ve Tobruk'ta Arap liderlerle çeşitli temaslarda bulunduktan sonra 1 Aralık 1911'de Aynülmansur'da askerî karargâhını kurdu. Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı başarılar elde etti. Orada geçirdiği savaş yılları ününün artmasını ve yerli halk arasında tanınmasını sağladı. Özellikle Senusi Tarikatı ileri gelenleriyle yakın bağlar kurdu. Senusi tarikatı ile kurulan bu bağ, daha sonraları Türkiye Cumhuriyeti kurulurken **Mustafa Kemal** tarafından da değerlendirildi.

Berlin'deki Askerî Ataşeliği döneminde Alman bürokratlar ile yakın ilişkiler kuran ve Osmanlı-Alman ilişkilerinin gelişmesi için çaba harcayan Enver Bey, Almanya'nın Balkan Savaşları esnasındaki Osmanlı politikalarından memnun kalmamıştı. Zira Balkan Savaşları esnasında ve sonrasında Almanya'nın "Osmanlı topraklarını paylaşma projelerine ortak olma politikası" takip etmesi Enver Bey'i rahatsız etmişti. Fakat Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Wangenheim, Enver Bey'in -yaşadığı takdirde- Osmanlı Devleti'nin geleceğinde önemli rol oynayacak bir şahsiyet olduğu düşünüyor ve onunla sıcak ilişkilerin devam etmesini Alman Dışişlerine tavsiye ediyordu. Bu nedendir ki Berlin'deki askerî ataşeliği esnasında Enver Bey'de zaten oluşmuş olan "Alman hayranlığının" pekiştirilmesini ve onun Alman

tarafdarlığının devam etmesi için ilgili Alman makamları tarafından titiz bir çalışma yürütülmesini istiyordu; ancak Wanhenheim'a göre, bu çalışma Doğulu (Osmanlı) psikolojisine uygun yapılmalıydı. Bu çerçevede -zamanı geldiğinde- Enver Bey'e Alman şeref madalyası verilmesini de öneriyordu.

Enver Bey, İttihat ve Terakki Cemiyetinin ileri gelenleriyle birlikte 23 Ocak 1913 tarihinde Babiâli Baskını'nı gerçekleştirdi. Öncü rol oynadığı bu hükümet darbesinde Kâmil Paşa'ya istifanamesini imzalattı, ardından padişahı ziyaret ederek Mahmut Şevket Paşa'nın sadarete getirilmesini sağladı. Ancak Edirne'yi kurtarmak amacıyla yapılan bu eylem sonrasında, planlamasında Enver Bey'in de görev aldığı askeri harekâtın başarısızlığı ve Edirne'nin Bulgarlara terki, İttihat ve Terakki'yi zor duruma düşürdü. Enver Bey, 12 Haziran 1913'te Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra ülke yönetimine fiilen el koyan İttihat ve Terakki içindeki askerî kadronun da lideri haline geldi. İkinci Balkan Savaşları sırasında zor durumda kalan Bulgaristan, Edirne'yi boşaltınca, 23 Temmuz 1913'te Edirne'ye giren ilk Osmanlı kuvvetlerinin başında Enver Bey'in de bulunması, onun "*Edirne Kahramanı*" olarak anılmasını ve ününün daha da artmasını sağladı.

Büyük eleştirilere rağmen gerek kamuoyundaki yüksek itibarı gerekse İttihat ve Terakki'nin filî gücü sayesinde genç yaşta ve hızlı terfi sonucu, 3 Ocak 1914'te Mirliva rütbesine yükseltilen Enver Paşa, aynı tarihte **Ahmet İzzet Paşa**'nın yerine Harbiye Nazırı oldu. Henüz 33 yaşında genç, enerji dolu, orduda kahraman olarak bilinen bir yeteneğin Harbiye Nazırı olması, Osmanlı Devleti'nin genç entelektüellerini, Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu konusunda ümitlendirdi ve büyük beklenti içine soktu. Onun Makedonya'da çetelere, Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı ve 1908 Meşrutiyeti için göstermiş olduğu cesur çabaları, genç subayları adeta büyülemişti. Aralarında Şükrü Paşa gibi meşhur Paşaların da bulunduğu 280 üst rütbeli Osmanlı subayını emekli ederek orduyu gençleştirmesi, Onun cesaretinin ve organizasyon kabiliyetinin yeni örnekleriydi. Çevresi onu, nihayet "vatanı kurtarmak" için yaratılmış bir asker olarak görüyordu. O da kendisinin bu misyon için yaratıldığına inanıyor ve kendisini Napolyon ve Büyük Friedrich gibi görüyordu. Böylece onun, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, bir taraftan Napolyon gibi "*özgürlük için savaşmak ve onu yaymak*" istediğini diğer taraftan da Büyük Friedrich gibi vatanının hizmetinde olmak istediğini görmekteyiz. Onun özgür kılmak ve hizmetinde olmak istediği yer ise birinci derecede Osmanlı Devleti idi.

Harbiye Nazırı olduktan hemen sonra 8 Ocak 1914 tarihinde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği görevini de üstlenen Enver Paşa, ilk iş olarak Birinci Balkan Savaşı'nda bozguna uğrayan Osmanlı ordusunun yeniden düzenlenmesi işine girişti. II. Abdülhamit dönemine ait yaşlı paşaların tamamına yakın bir kısmı emekli edildi ve genç subaylar orduda önemli görevlere getirildi. Enver Paşa'nın bu düzenlemesi bir anlamda Türkiye Cumhuriyeti'ni kurucuları olan Mustafa Kemal, **Kazım Karabekir**, **Fevzi Çakmak**, **İsmet İnönü** gibi genç subayların, Osmanlı ordu teşkilatında önünü açtı ve yükselmelerini sağladı.

Enver Paşa, Harbiye Nazırı olduğunda Osmanlı Devleti hem içeride hem de dışarıda zor günler yaşıyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "hürriyetin ilanı" ile birlikte millî ayaklanmaların son bulacağı ve bir "Osmanlı milleti"nin oluşum sürecinin hızlanacağı yönündeki söylemi boşa çıkmış, ayrıca devletin paraya olan ihtiyacı daha da artmıştı. Bu durum Osmanlı Devleti'nin dışarıya daha fazla bağımlı hale gelmesine ve İttihatçıların başarıyı dışarıda aramalarına neden olmuştu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı entelektüellerin gittikçe artan güvensizliğine, Cemiyet'in baskıcı bir yönetim tarzı ile karşılık vermesi, Osmanlı Devleti'ni bir dikta yönetimine sürüklemişti.

İstanbul'daki Alman büyükelçiliğinde görevli Mutius'a göre, hırslı, atak ve genç Enver Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin bu döneminde Harbiye Nazırı olması "*Türkiye'nin kaderinde kritik bir dönüm noktası*" olarak algılanmalıydı. **Goltz**

**Paşa**'ya göre ise, Enver Paşa'nın 33 yaşında Osmanlı Harbiye Nazırı olması, Alman siyasi ve askeri çevreleri için bir "yeni yıl sürprizi" olmuştu. Alman askerî çevreleri Enver Paşa'yı Berlin'deki Askeri Ataşeliği görevinden beri şık, kibar ve iyi bir kurmay subay olarak tanıyorlardı. Yine Goltz Paşa'ya göre, Enver Paşa'nın Trablusgarp'taki başarıları ve Balkan Savaşlarındaki çalışmaları, onun "sıra dışı bir kişiliği olduğunu" göstermişti.

Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığı'na atanması Rusya'da infial derecesine varan sert tepkilere neden olmuştur. Zira Enver Paşa, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya yaklaşması gerekliliğini savunan düşüncelerin karşısında yer alıyordu. Rus Hariciye Nazırı Sazanov, Enver Paşa'yı "katil" olarak adlandırmış ve onun Harbiye Nazırı olmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin baskıcı bir yönetime doğru gideceğini belirtmiştir. Osmanlı Ordusunda çok sayıda üst düzey subayın emekliye sevk edilmesini büyük bir tehlike olarak gören Sazanov, yeni bir ihtilalin ön hazırlıklarının yapıldığı inancında olduğunu da belirtmiştir. Rus Çarı Nikolaus da, Sazanov ile aynı düşünceleri paylaştığını beyan etmiştir.

Enver Paşa, 5 Mart 1914 tarihinde Sultan Abdülmecid'in torunu ve Şehzade Süleyman Efendi'nin kızı Naciye Sultan ile evlenerek Osmanlı sarayına damat olmuştur. Bu tarihten sonra Enver Paşa, Osmanlı hanedanına daha yakın bir duruş sergileyecektir.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı-Alman ittifakının imzalanmasının (2 Ağustos 1914) Enver Paşa'nın "Almanya hayranlığının" bir sonucu olduğunu söylemek doğru değildir. Enver Paşa'nın, Alman kara ordusunun "yenilmezliğine" olan inancı doğrudur; ancak Osmanlı'nın çıkarlarına uygun olmayan hiçbir girişimin içinde yer almadığını söylemek mümkündür. Enver Paşa, Osmanlı çıkarları Almanya tarafında yer almayı gerektirdiği zaman, Alman taraftarı olmuş ve Almanlarla birlikte hareket etmiştir.

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na fiilen girdikten hemen sonra Harbiye Nazırı Enver Paşa'yı aynı zamanda Osmanlı III. Ordu Komutanı olarak Sarıkamış Kuşatma Harekâtını bizzat yürütürken görmekteyiz. Enver Paşa kuşatma planını uygulamak için 22 Aralık 1914'de başlattığı taarruz, Birinci Dünya Harbi'nin en acı sayfalarından birini oluşturur. Enver Paşa'nın bizzat kendisinin de belirttiği gibi burada ordu sadece düşmana karşı değil "havanın ve yerin" gösterdiği muhalefete karşı da mücadele etmek zorunda kalmıştır. Asker çoğu zaman yolu olmayan, ya da bir-bir buçuk metreye varan karla kaplı olan, geçit vermeyen 3500 metre yüksekliğindeki dağ yollarını aşmak zorunda kalmıştır. Öyle ki 19 Aralık ile 10 Ocak tarihleri arasında bölgedeki ortalama hava sıcaklığı -20 ile -25 dereceye kadar düşmüştü. Enver Paşa'nın kendi karargâhı bile 25 Aralık ile 2 Ocak tarihleri arasında çadırsız geçirmek zorunda kalmış ve bazı karargâh subaylarının ayak parmaklarının donduğu görülmüştür. Ordu, ulaşım güçlüğü nedeni ile sadece dört güne yetecek kadar yiyeceği beraberinde götürmüş ve 25 Aralık ile 27 Aralık akşamına kadar, iki gün sadece ekmek ile zeytin yemek zorunda kalmıştır. Bütün bu sebeplerden dolayı Sarıkamış önlerine ancak yorgun ve bitkin halde bir avuç asker ulaşabilmiştir. Bu felaketin en önemli nedeni, araç ve gereç yetersizliğinden dolayı, kolordular arasında iyi bir muhaberenin kurulamamış olmasıydı.

Sarıkamış kuşatması III. Ordu'yu adeta eritmişti. Hafız Hakkı Paşa'nın kolordusuna ricat emri verirken söylediği gibi "...şereften başka her şey mahvolmuştu...". Türk tarafının insan kaybı konusunda 30 000'den 90 000'e kadar varan rakamlar verilmektedir. Kuşatma sırasında III. Ordu'nun ikinci Kurmay Başkanı olan Albay Felix Guse'nin Rus kaynaklarına dayanarak doğru kabul ettiği rakam, 11 000 şehit, 3500 esirdir. Guse'ye göre III. Ordu'nun esas kaybı firarilerden oluşuyordu. Nitekim Ocak ayı başlarında Erzurum dolaylarında 12 000 asker kaçağı toplanmıştı. Türk ordusunda ölü sayısının fazla olmasının en önemli nedeni, gerekli sağlık personeli ile hastanelerin yokluğu idi. Bu kayıplarla III. Ordu, dört yıl süren savaş sonuna kadar bir daha eski gücüne kavuşamamıştır. Giyim, kuşam, beslenme

ve sağlık personeli yönünden daha iyi durumda olan Rus ordusunun toplam kaybı ise 32 000 civarındaydı.

Rusya'daki Bolşevik İhtilali'nden sonra, Kafkasya'da ortaya çıkan Osmanlı - Alman çıkar çatışmasında Enver Paşa hiçbir şekilde taviz vermek istemiyordu. Zira Kafkasya onun misyonu içerisinde önemli bir yere sahipti. Kafkasya hem Turan'a giden yol üzerinde yer alıyor hem de içinde Türk nüfusu barındırıyordu. Kaldı ki Enver Paşa kendisi Almanya karşısında taviz verse bile Kafkasya'daki ordu komutanları buna rıza göstermeyeceklerdi. Enver Paşa'nın ayakta kalabilmesi için parlak bir siyasi ve askerî başarıya ihtiyacı vardı. Bu fırsat şimdi Rusya'daki ihtilal ile ortaya çıkmış ve bunu Almanlar karşısında heba etmek istemiyordu. Hatta Enver Paşa için Kafkasya o kadar önemli idi ki diğer cephelerde Osmanlı askeri ile Alman askeri aynı safta savaşmalarına ve Osmanlı Devleti Suriye Cephesi'nde çökme noktasına gelmiş olmasına rağmen Enver Paşa, Kafkas Cephesi'nde özel birlikler tutmuş ve bu birlikler ile Almanya'ya karşı çatışmaya girmişti. Hatta Osmanlı askerleri müttefik Alman askerlerinden esir bile almışlardı. Böylece Osmanlı-Alman İttifakı savaşın başından beri ilk defa kopma noktasına gelmişti. Bu şartlarda çalışamayacağını belirten Enver Paşa, Alman Orduları Yüksek Komutanlığı'na istifa edeceğini bildirmiştir. Ancak yardımcısı Alman General von Seeckt'in devreye girmesiyle bu istifa teşebbüsü önlenebilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna yaklaşıldığında, Mart-Nisan 1918'de Harbiye Nazırı Enver Paşa, Osmanlı Devleti'nin müttefikleri ile birlikte artık bu uzun savaşı kaybettiklerini anlamış ve askerî tedbirler almaya çalışmıştır. Aldığı en önemli tedbir ise Kafkasya'daki Osmanlı Üçüncü Ordusu'nu yeniden teşkilatlandırarak güçlendirmek ve ayrıca çok güvendiği kardeşi Nuri Paşa komutasında Kafkas İslam Ordusu'nu kurmak olmuştur. Enver Paşa savaş kaybedilince düşmanın Anadolu'da dâhil olmak üzere vatanı işgal edeceğini tahmin edebiliyordu. Böyle bir işgale karşı Güney Kafkasya'da, 1918 yılı başlarından itibaren yapmış olduğu askerî yığınağı kullanarak savaşın "ikinci safhasını" başlatmak ve bu askerî birlikler ile Millî Mücadeleyi başarıya ulaştırmayı hedefliyordu. Ancak bunu Enver Paşa değil Mustafa Kemal Paşa başarabilmiştir.

Enver Paşa ve ittihatçı arkadaşları 1918 yılının 1 Kasım'ı 2 Kasım'a bağlayan gecesi bir Alman torpidosu ile yurdu terk ettiklerinde hepsinin amacı en kısa zamanda tekrar çok sevdikleri vatanlarına geri dönmektir. Yurdu terk etmelerinin nedeni adil olmayan mahkemelerde yargılanıp cezalandırılacaklarını düşünüyor olmalarıydı. Nitekim onlar yurt dışında iken İstanbul'da giyaben yargılanıp idama mahkûm edilmişlerdi. Onun için İttihatçılar "geçici bir süreliğine" vatanlarını terk ediyorlardı. Bu nedenle de yurt dışında kaldıkları süre zarfında Anadolu'da başlamış olan Milli Mücadele'nin her safhası ile ilgilenmişler ve katkı sağlamak istemişlerdir. Bunu hem Enver Paşa'nın hem de diğer ittihatçıların Mustafa Kemal Paşa'ya yazmış oldukları mektuplarından anlıyoruz.

Enver Paşa ve diğer İttihatçı arkadaşları 3 Kasım 1918 tarihinde Sivastopol'a ulaştılar. Buradaki Alman askerî yetkilileri misafirleri olan İttihatçı liderleri Berlin'e göndermek istiyorlardı. Fakat Enver Paşa, Transkafkasya'daki İslam Ordusu'nun operasyonlarını sürdüren amcası Halil Paşa ve kardeşi Nuri Bey'in yanına geçmek niyetindeydi. Ancak İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği görevini yürüten Waldburg, Alman Dışişlerinden, Enver Paşa'nın Kafkasya'ya geçmesine müsaade edilmemesini, böyle bir durumun İstanbul'da kabine krizine neden olabileceğini ve bunun da Alman çıkarlarına uygun olmayacağını belirtmekteydi.

Enver Paşa'nın Sivastopol'dan Kafkasya'ya geçmek giriştiği ilk teşebbüs, temin ettiği takasının kayalara bindirmesi üzerine başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu arada İtilaf Devletleri'nin, Transkafkasya'daki Osmanlı birliklerini etkisiz hale getirip kumanda heyetini de dağıttıklarını öğrenen Enver Paşa Kafkasya yerine Berlin'e, İstanbul'dan beraber yola çıktığı arkadaşlarının yanına gitmeye karar verdi. Nisan 1919'da Berlin'e gidip Babelsberg kasabasına yerleşti ve

Almanya’da yeniden teşkilatlanmaya çalışan İttihat ve Terakki’nin faaliyetlerine katıldı.

Bolşeviklerin Kafkasya üzerinde söz sahibi olmaya başlamasıyla birlikte, Enver Paşa önce Moskova’ya oradan da Bolşevikler ile anlaşarak Güney Kafkasya’ya geçmek istiyordu. Enver Paşa Berlin’den Moskova’ya gidebilmek için Nisan 1919 ile Ağustos 1920 tarihleri arasından tam dört defa yola çıkmış, her defasında engellerle karşılaşmış ve ancak dördüncü denemesinde Moskova’ya ulaşabilmiştir. Moskova’dan, Bolşevik ihtilalciler olan Radek ve Zinovyev ile Bakü’ye geçen Enver Paşa, burada Birinci Doğu Halkları Kurultayı’na katılmıştır. Bu dönemde Orta Asya Türklerinin bağımsızlıklarını Bolşeviklerin yardımı ile kazanabileceğine inanan Enver Paşa, hayal kırıklığına uğradı, Bolşeviklerden umduğunu bulamadı.

Bu arada Anadolu’da **Sakarya Savaşı** kazanılmış, Mustafa Kemal’in Milli Mücadeledeki liderliği tartışmasız hale gelmişti. Enver Paşa’da bu aşamadan sonra hem Anadolu’da ikilik çıkarmamak hem de kendisi için bir başarı şansı görmediğinden, yanında **Teşkilat-ı Mahsusa**’nın eski liderlerinden Kuşçubaşı Hacı Sami ve bir kısım eski ittihatçılarla birlikte Bakü’den Buhara’ya geçmişti. Amacı Türkistan bağımsızlık hareketini yürüten Basmacılarla destek vermektir. Bu amacına ulaşmak için Rus Bolşeviklerle mücadeleye girişti; ancak 4 Ağustos 1922’de Belcuvan bölgesindeki Abıderya Köyü yakınlarındaki Çegan Tepesi’nde Bolşevik Ruslara karşı giriştiği bir çatışmada öldürüldü.

Enver Paşa’nın Ruslar tarafından öldürüldüğü haberi bütün dünyaya yayıldığında, Doğu milletleri arasındaki hayranları önce buna inanmak istemediler. Onun öldürüldüğü haberinin Ruslar tarafından propaganda amaçlı çıkarıldığını ileri sürdüler. Zira Doğu milletleri arasında Enver Paşa önemli bir yer tutuyor ve öyle hemen ölemezdi; ancak Enver Paşa’nın en yakın mücadele arkadaşlarından Miralay Ali Rıza’nın, Hindistan’da çıkan gazetelere, Enver Paşa’nın öldüğüne dair beyanat vermesi, Enver Paşa hayranlarının bütün ümitlerini sona erdirmiştir.

Bütün bunların ışığında, Enver Paşa’nın İstanbul’u terk ettiği 1-2 Kasım 1918 gecesinden, Ruslar tarafından öldürüldüğü 4 Ağustos 1922 tarihine kadarki süreçte bir taraftan Kafkaslar üzerinden Anadolu’ya geçerek, Anadolu’yu işgalden kurtarmak amacıyla olduğunu diğer taraftan da Anadolu’da devam eden Kurtuluş Savaşı’na zarar vermek istemediğini söylemek mümkündür. Enver Paşa’nın bu amacını hem yurt dışında muhtelif zamanlarda Mustafa Kemal’e yazdığı mektuplarından hem de dönemin Osmanlı basınından görmek mümkündür. Örneğin 1 Mayıs 1922 tarihli Peyam-ı Sabah gazetesi Enver Paşa’nın Kafkasya’dan Trabzon’a geçme hazırlığı içinde olduğu, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Enver Paşa’ya destek verdiği ve Trabzon’daki Enver Paşa yandaşlarının örgütlenmelerini Küçük Talat Paşa ile Enver Paşa’nın amcası Halil Paşa’nın sağladığı konusunda dedikoduların olduğunu yazmaktaydı. Ankara Hükümeti ve Mustafa Kemal ise hem Enver Paşa’yı hem de yurt dışındaki diğer ittihatçı liderleri Anadolu’ya sokmamaya kararlıydı.

Enver Paşa’nın yaşamı boyunca siyasî ve askerî faaliyetlerinde iki ana hedefinin olduğunu görmekteyiz. Birincisi Osmanlı Devleti’ni çöküşte kurtarmak, ikincisi ise sömürge altındaki Türklerin bağımsızlıklarına kavuşmasını sağlamaktır. Bu iki ana amaca ulaşmak için Enver Paşa’nın Türkçü ve İslâmcı politikalar takip ettiğini söylemek mümkündür.

Enver Paşa, bu hedeflerine ulaşmak için Almanlar ile iş birliği yapmak gerektiğine inanmıştı. Zira bu hedefler Almanya’nın “Weltpolitik” çalışmalarına da uygundu. Dolayısıyla Enver Paşa, Osmanlı menfaatlerinin Almanya yanında yer almayı gerektirdiğini düşündüğü için Almanya ile ittifak kurma taraftarı olmuş ve bu ittifakı devam ettirmiştir. Ama o hiçbir zaman, Alman ve Türk arşiv belgelerindeki belgelerinin gösterdiği gibi “Almanların kuklası” haline gelmemiştir.

Enver Paşa'nın siyasî ve askerî hedefleri ile II. Wilhelm Almanya'sının siyasî ve askerî hedefleri uyuşuyordu ama bu hedefler gerçekçi olmaktan ziyade hayal ürünüydüler. Bu noktada Enver Paşa'yı ve II. Wilhelm'i "hayalci" olarak nitelendirmek mümkündür. Ancak bu sınırsızca düşünme ve bu düşünceleri politika olarak uygulama durumu, II. Wilhelm ile Enver Paşa'nın yaşadıkları dönemdeki sınır tanımayan teknolojik ve bilimsel gelişmelerin ruh hali şeklinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda aynı dönemlerde yaşamış olan Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa'yı karşılaştırdığımızda; Enver Paşa'nın çağının bütün özellikleri ve hayalperestliğini taşıyan bir karakter, Mustafa Kemal ise gerçekçi, planlı ve programlı bir lider olarak karşımıza çıkmaktadır.

## **Mustafa ÇOLAK**

### **KAYNAKÇA**

#### **1. Arşivler**

##### **Politisches Archiv des Auswärtiges Amt-Berlin (PAA-AA, Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi)**

###### **Der Weltkrieg**

Nr. 11, Nr. 11d, Nr. 11d secr., Bd. 1, Bd. 4, Bd. 5, Bd. 8, Bd. 9, Bd. 11, Nr. 11 d Geheim..., Bd. 13.

###### **Grosses Hauptquartier**

Georgien, Nr. 1, Bd. 1; Türkiye, Nr. 18, Bd. 3; Transkaukasien, Nr.40b 1. Ziele Enver Paschas. Bd. 1.

###### **Türkei**

Nr.159 No2, Bd. 13, Bd. 14Bd. 15 Bd. 16 Bd. 17 Bd. 19 Bd. 38; Nr.134, Bd. 33, Bd. 35; No 198, Bd. 8; Nr. 159, Nr. 3; Nr 139, Bd. 38; Nr. 158.

##### **Geheimes Staatsarchiv pruessischer Kulturbesitz (Prusya Devlet Gizli Arşivi) Berlin (GStA)**

Gesandtschaft Hamburg Nr. 370, s. 57-118.

Gesandtschaft Hamburg Nr. 371, s. 155-156.

##### **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı**

###### **Osmanlı Arşivi (BOA)**

Hariciye Nezareti Siyasi İradeler Katalogu (HR. SYS)

Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdürlüğü (DH.KMS)

###### **Türk Tarih Kurumu Arşivi**

#### **2. Telif Eserler**

AHMED, Feroz, **The Young Turks**, London 1969.

ARSLAN, Emin Şekip, **Şehit Enver Paşa ve Arkadaşları**, Samsun İl Matbaası, Samsun 1948.

AŞİROĞLU, O. Gazi, **Enver Paşa'nın Eşi Naciye Sultan'ın Hatıraları (Acı Zamanlar)**, Burak Yayınları, İstanbul 1992.

- AYDEMİR, Ş. Süreyya, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, Cilt I, II, III, Remzi Kitapevi, İstanbul 1993.
- BABACAN, Hasan, "Enver Paşa", **Türkler**, XIII. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- BADEMÇİ, Ali, **1917-1934 Türkistan Millî İstiklâl Hareketi ve Enver Paşa**, İstanbul 1975.
- BADEMÇİ, Ali, **Türkistan Millî İstiklal Hareketi ve Enver Paşa (1917-1934)**, Kutluğ Yayınları, İstanbul 1975.
- CEBESOY, Ali Fuad, **Moskova Hatıraları**, İstanbul 1955.
- Cemal Paşa, **Hâtırat 1913-1922**, İstanbul 1922.
- CENGİZ, Halil Erdoğan, **Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908)**, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.
- ÇOLAK, Mustafa, "Der Deutsch-Osmanische Kampf um Transkaukasien im Kontext des Turanismus und der Weltmachtspolitik (1918)", **Euro Agenda/Avrupa Günlüğü**, 5/9 (2/2006).
- ÇOLAK, Mustafa, "Tehcir Olayı'nın Propaganda Sürecindeki Doruk Noktası: 'Talat Paşa Davası'", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XX, S 58, Mart 2004, s.1-47.
- ÇOLAK, Mustafa, **Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006.
- ÇOLAK, Mustafa, **Komitenin Kahramanı Enver Paşa**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2019.
- ERER, Tekin, **Enver Paşa'nın Türkistan Kurtuluş Savaşı**, Mayataş Yayınları, İstanbul 1973.
- FİSCHER, Fritz, **Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914-1918**, Droster Verlag, Düsseldorf 1994, s.14.
- GUSE, Felix, **Die Kaukasusfront im Weltkrieg bis zum Frieden von Brest**, Koehler & Amelang, Leipzig 1940.
- GÜCÜYENER, Şükrü Fuat, **Birinci Cihan Harbinde Tanıdığım Kahramanlar: Enver (Paşa)**, Gün Basımevi, İstanbul 1991.
- HANİOĞLU, M. Şükrü "Enver Paşa", **İslam Ansiklopedisi**, XI. Cilt, TDV Yayınları, İstanbul 1995.
- HANİOĞLU, M. Şükrü, **Kendi Mektuplarında Enver Paşa**, Der Yayınları, İstanbul 1989.
- İLBAR, Mahmut, "I. Cihan Savaşında Kafkas Cephesinde Enver Paşa Tutsak Olmaktan Nasıl Kurtulabildi?", **Bellekten**, C XLIII, S 169, TTK Yayınları, Ankara-Ocak 1979.
- İNAN, Arı, **Enver Paşa'nın Özel Mektupları**, İmge Yayınevi, Ankara 1997.
- KANDEMİR, Feridun, **Enver Paşa'nın Son Günleri**, Güven Yayınevi, İstanbul 1943.
- KARABEKİR, Kazım, **İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı**, Tekin Yayınları, Ankara 1990.
- KARAMAN, Sami Sabit, **İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa**, Arma Yayınları, İstanbul 2002.
- KEMAL, Namık, **İki Kaside: Sultan Hamit ve Enver Paşa Hakkında**, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1942.
- KÖPRÜLÜ, Şerif, **Sarıkamış İhata Manevrası ve Meydan Muharebesi**, İstanbul 1338.

KÖSEOĞLU, Nevzat, **Şehit Enver Paşa**, Yedinci Baskı, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2019.

KUTAY, Cemal, **Atatürk Enver Paşa Hadiseleri: Yakın Tarihin Meçhul Sahifeleri**, Ercan Matbaası, İstanbul 1956.

KUTAY, Cemal, **Enver Paşa Lenin'e Karşı**, Ekincil Yayınları, İstanbul 1955.

MENEMENCİOĞLU, Nermin, **Enver Pascha in Türkistan**, TTK Yayınları, Ankara 1993.

MÜHLMANN, Carl, "Enver Pascha", **Heerführer des Weltkrieges**, Verlag von Z.s. Mittler & Sohn/Berlin 1939.

MÜHLMANN, Carl. **Deutschland und die Türkei 1913-1914**, Berlin 1929.

OKAY, Kurt, **Enver Pasha der Grosse Freund Deutschlands**, Berlin 1935.

RUSTOW, D. A., "Enver Paşa", **EI2** (İng.), II, 698-701.

SOKO, Ziya Şakir, **Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı: Talat, Enver, Cemal Paşalar (1882-1959)**, Anadolu Türk Kitap Deposu, İstanbul 1943.

SONYEL, Salahi Ramadan, **Enver Paşa ve Orta Asya'da Baş Gösteren "Basmacı" Akımı**, TTK Yayınları, Ankara 1991.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, İstanbul 1989.

ÜLKÜ, İrfan, **K.G.B Arşivlerinde Enver Paşa**, Kamer Yayınları, İstanbul 1996.

YAMAUCHİ, Masayuki, **Hoşnut Olmamış Adam-Enver Paşa Türkiye'den Türkistan'a**, Bayrak Matbaası, İstanbul 1995.

03/07/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/enver-pasa-1882-1922/?pdf=3681> adresinden erişilmiştir